

Александра Манчић

ВУЛКАНИ СА БАЛКАНА

Где ње боли? Боли ме... између фикције и теорије.

Јовица Аћин

*Мноћо година раније, иако се Маркес не би баш тако изразио, него би кренуо обрнутим путем, никако ми није полазио за руком научни текст какав сам заправо понудила када сам се пријавила за скуп о насиљу у латиноамеричкој књижевности који су организовали на Универзитету Алберто Уртадо, у Сантјагу, у Чилеу. На то сам се одлучила у зиму 2010; у Сантјагу сам се нашла у јесен 2011. И после десет месеци покушаја да пишем по правилима понашања, објективно, са довољним бројем цитата и аутоцитата (по којем правилнику?), стално ме је нешто мучило, па сам дигла руке од њоравог посла, и одлучила се за реконструкцију, за могућни имагинарни дневник својих покушаја да га напишем. То што сам написала, логика искуства на којем текст почива, водила ме је кроз писање на мени блиском страном језику – шпанском – и довела, мноћо година касније, до његовог стварног довршетка у преводу на српски. Превођење идеја иде неочекиваним путевима. Које је то *моје* искуство које хоће да формулише – да уобличи – изрази – *искусћвену теорију* о насиљу и књижевности? Предлажем себи: изложи неколико преводилачких искустава, па објасни да реч превођење овде користиш у проширеном смислу који превазилази*

уобичајено техничко значење, на начин на који предлаже Мишел Сер: *Стивари њознајемо само кроз сисџеме ѡрансформација скујова који их обухвајају; у ѡросџору ѡексџова, ѡо је ѡревођење*. Реци да ћеш то радити кроз сподомантичка преводилачка читања: између рационалних и ирационалних, која нису напросто пипања по мраку, него манџичка оџијавања – послужи се изразом Хулија Кортасара да би на крају дошла до онога што хоћеш да кажеш, то јест, да су то *џања ѡо ѡејелу*, која, из ирационалног, *чак и када ѡромаше циљ, ѡоџајају*, као што се може прочитати код Јовице Аћина. И објасни, тамо, у Сантјагу, на који начин је Србија место заљубљеног читања романа из Латинске Америке. И пре свега, то да нам је веза између насиља и књижевности додирна тачка. Испрва сам намеравала да то изведем као теоријску расправу у којој ћу користити појмовне алатке које нуде Аћинови текстови. Ту се појавила још једна, већа тешкоћа, а то је да Аћинови текстови постављају и незгодна питања: да ли уопште постоји теорија која већ није плен неког аутомата? Да ли је теорија кадра да победи моћ лажног у политичком? Такође, ти текстови упозоравају: у власти лажног, појмови и интензитети се трансформишу једни у друге, долази до травестије дискурса, међусобна шпијунирања су тактике у рату за „истину“. Фотографија може да представља чињенице, али следи логику репрезентације. Истина је негде између нас и стварности (*Поеџика кривоџворења* (1991) 2013: *passim*). Читала сам полемике о томе да ли је могућна или није могућна филозофија Латинске Америке, да ли је филозофија напросто Филозофија, или свака филозофија и свака теорија има своје *џе* и своје *када*. На пример, треба ли филозофију ослобођења, заједно са теологијом ослобођења, посматрати као латиноамерички допринос Филозофији, или као производ *лаџиноамерич-*

ке филозофије? Разлика уопште није мала, али таква размишљања не воде ме у смеру којим желим да идем. Јер, како разумети себе као Исток, ни као Запад, нити као периферију? Ту где се налазимо, ту је моје средиште. Андреј Тарковски једном је рекао да је човекова смрт његова лична апокалипса. Много је оних који су из сличних размишљања чудовишно наивно закључивали да то значи да, када већ треба да умру, није више важно да ли ће свет пропасти. Међутим, право питање појавило се са свешћу да, докле ја гледам свет, свет заузврат гледа мене. Морала сам саму себе научити како Чилеанцима да причам о Ађиновом путовању између рационалног и ирационалног, и о болу између фикције и теорије, како да им покажем чиме нас Ађинова књижевност припрема за неопходне предострожности у читањима политичких насиља у књижевности, и шта нам говори о слабости и о вулканској снази истине уметности пред моћима политичке лажи...

Покушавала сам и да опишем процес превођења идеје од онога што су Ађинова *јашања њо њејелу*, до нечега што би могла бити *сјодоманџичка књижевна анализа*. Сцијентификовање термина је последица извођења и превођења у област која има педагошке претензије. А ја од таквих претензија никако да почнем да се браним. Зато сам се обратила Ноаму Чомском, да помогне у превођењу „између теорије и фикције“: он сматра да се мишљење обликује онако како се обликују пахуљице снега, не према правилу најмање линеарне удаљености, него најмање структурне удаљености. Мени ту падну на памет гроздови, али ни дан данас не знам да ли је то хтео да каже. Битна је и лепота пахуљице, и њена геометричност. Нашла сам код Чомског још и то да у обликовању мисли, чије је оруђе језик, има пуно копија (црних копија! – одмах сам им пронашла пандан у Ађиновим текстовима) које све буду поништене

и избрисане пре него што језик изиђе на површину. Комуникација је само споредна функција језика, додатна, надограђена, и зато је језик веома незграпан за комуникацију: мишљење је примарна функција којој језик служи, каже Чомски. Да ли сподомантичка анализа књижевног текста треба да трага по пепелу који остаје од текста, или по пепелу који је на неки начин претходио настанку текста, па је тиме у тај текст уткан? У сваком случају, то мора бити пепео чије се вулканско порекло макар наслућује.

У причи којом почиње *Ушће Океана*, под насловом „Неузвраћена љубав, и о другим невољама“ Јовица Аћин прича о имагинарном месту званом Хрисовуља. Имагинарни топоним је реч која долази из грчког, причала сам десет месеци касније чилеанским слушаоцима у Сантјагу, и етимолошки, значи „златни печат“, а у српском је добила значење „повеља“. И то место, Хрисовуља, позива српског стручњака за дело Габријела Гарсије Маркеса, који је и наратор у причи, да одржи предавање о колумбијском аутору. Међутим, стручњак доживи – непријатно? – изненађење: сви мештани Хрисовуље презивају се Буендија; у локалној библиотеци чувају се сва прва издања колумбијског мајстора („А имате ли нешто Борхесово?“ – пита изненађено, на шта му одговарају питањем: „Зашто?“); дочекују га читајући – или декламујући напамет – књигу *Memoria de mis putas tristes*, на изворном језику. Знају ли шпански, или не знају? Питање остаје отворено. Организују годишње лутрије да би добитник могао да оде на ходочашће у Колумбију, у провинцију Магдалена, у Аракатаку, у Картахену, чак и у Медељин. Туру називају „Макондо Експрес“. Укратко, знају све што треба знати о колумбијском маестру и његовом делу, изузев једнога, и то питање постављају уваженом стручњаку: Због чега Гарсија Маркес већ деценијама не даје права

на превод српским издавачима? Зашто? Стручњак нуди разлоге; Хрисовуљани ниједним нису задовољни; није више преостало ништа што им већ није пало на памет као средство којим би се домогли тих права... Опраштају се од стручњака са разочарањем, ни у чему им није од користи. А он завршава причу: „У својој худој предавачкој каријери никад нисам доживео већи пораз. [...] Док ово исписујем, пред очима су ми измучена лица Маркесових тужних читалаца који су били осуђени на све могуће језике, јер није било српског да их ослободи. [...] Али кад би ми небо дало, кад би ми Свемоћни Пуковник Бу-Бу над Војскама обећао испуњење само једне једине жеље, изабрао бих да им измислим Маркеса који неће бити тако суров и забрањивати да се његово причање чује и на српском језику, макар само у границама српског Маконда који је, према мом скромном суду, прилично добар превод оригиналног, иако се не бих усудио рећи да тај савршено познајем, никако не бих пошто сам се осведочио колика може бити упућеност оних који бесконачно воле, без обзира на то што им љубав, у последње време, није узвраћена“ (*Ушће Океана* 2011: 25-26). Уз причу о овој причи, било је потребно објаснити чилеанским слушаоцима још и то да је одбијање или, да кажем, забрана превођења Маркесових романа у Србији (деценију и више била) стварна стварност – и нарочито, испричати шта све још иза тога у стварности стоји – а не метафора или књижевна игра. Иронијски отклон је на другом месту, однос је непосредан (али „неузвраћен“), и при томе сам свесно прешла преко посредовања какво представљају преводи на друге језике – ослобађање које у себи носи преводачко присвајање – зачарани круг познавања и љубави – знање кроз љубав (неузвраћену)... Фантastiчки реализам добио је нове димензије, кроз отклон:

херменеутички поступак који следи ритмичко кретање приче, захтева неравнотежу читања, и интервенцију читаоца, која понекад мора бити *гађање*, и *до њејелу*.

Захватан тоталном меланхолијом, гатао сам – пише Аћин у есејистичкој књизи *Гађања до њејелу*. – Тако називам поступак у овом опиту спремном на разна прерушавања ради заштите његове *књижевне* основе [...] У гатању сам тражио зрно другачије, запуштене рационалности, која се не би ни на који начин показала као ма и нехотична помоћница зла и која тежи ритму неке недосегнуте моралности. То је ритам живота и његов начин деобе између онога што га подржава и онога што га докрајчава. Гатање не нагађа; смера на дослух са оним што исказује. Чак и када промашује, оно је близу догађању и ономе што догађање скрива. Нити је лажно нити истинито. Учи нас постојању, али не по сваку цену, и не обавезно са успехом, у свету лишаваном могућности сваког новог смисла. Ако погледамо, тако је с гатањима у свим културама [...] Пепео, пак, по којем се гата није само метафоричан...(12). [...] Фотореалистичко евидентирање [...] набијено је страхотном сугестијом да то не може бити, а ипак – јесте (142). [...] Тако је заправо настао овај израз – „књижевна логорологија“ – чију бездану, неизрециву садржину покушавам да навестим. Настао је из једног сусрета уз вино, сусрета два нараштаја (Борислава Михајловића Михиза и мог) оних који, упркос томе што потичу из различитих „школа“, прате умножавање знаковља пропасти и размењују ретке речи (или, већма, тишине између тих речи) о њима без икакве наде, у горчинама видовњачких

пијанстава, падајући у гротло само на изглед мртвих вулкана (Аћин, *Гаџања* 2009: 149).

Вулканолошка чиџања. „Да ли је крик део језика? И да ли се може схватити оно што је измислио сам ум? Рационалност је сваки пут била поражавана, језик је остајао нем. Из те очајне ситуације настајала су моја *Гаџања ѿ ѿејелу*“, пише Јовица Аћин. „Гатање је, мислим, нешто што није ни рационално ни ирационално. И само тако сам могао да се носим с питањима логорског универзума који је освојио наше столеће које не мари за календар (343).“ Аћин говори о враћању израза исконским смисловима, о откривању трагова о нечему што је неизрециво, о драми исказивања: „Све речи су, у напору да искажу нешто од феномена зла, изгубиле снагу у својој непремостивој раздвојености од онога што бисмо желели њима да кажемо [...] иза њих није никаква празнина, већ раздвојеност, готово трагедија значења“: „комуницирање и рационалност су компромитовани“ (12). Да би се изрекло неизрециво, „морамо се вратити тамо где *лојос* није хладна реч, већ набијена *ѿаѿосом*, криковима, емотивним шумовима“.

Гатати из пепела Кортасарових прича. Из логорског света *Далеке звезде* Роберта Болања – као и приче о несталима у његовом роману *2666*. Цели светови читани из пепела мртвих. Седамдесете године двадесетог века, војне хунте. Из Латинске Америке, назив „хунта“ шири се на цео свет, шири се и на Балкан. Обухвата и грчке пуковнике. Неки млади Грк ми је у Мистри, једнога дана у августу 2011. године, с некаквом носталгијом за непознатим говорио о пуковничкој диктатури, и сасвим конкретно: о путевима које су пуковници изградили – млади Грк је таксиста, и нервира се због џомби на путу – док све време пуковничку војну хунту назива „Худа“ – што долази

од начина на који Грци читају словну комбинацију „НТ“: Худа, каже он, и то ме подсети на Кортасарову „la Gran Joda“, „Велику Јебаду“ из *Мануелове књије*. Слика се померила, како би рекао Кортасар. Преводила сам Кортасара током '90-их, мучних година наше скорије историје. Визија фрактура које се јасно одражавају, у огледалима, на фотографијама, у памћењу – на телевизији. Како да уђем у текст на личан начин, а да га претходно нисам превела, питам. Како да осетим насиље, свако насиље текста, ако над њиме истовремено не чиним насиље превођења, питам још. То је неопходно, кажем себи. Да, такве ствари се раде, одговорићете ми. То је твој недостатак, и повешће те у неуспех, осуђена си на неуспех, говори строги глас. Разматрање какво тражиш захтева дистанцу, подвикује. Таква читања смештају се, охрабрују ме речи Јовице Аћина, између рационалног и ирационалног. Загонетају и одгонетају о прошлим и будућим удесима. Иду трагом писања, следе искуства која сама себе читају из сопственог пепела. Аћин у својим *Гаџањима њо њејелу* пише још и ово:

Грчки историчар Херодот говори о посебној врсти пророчишта у која су одлазили они којима остала пророчишта нису могла ишта јасније да кажу о судбини. Коментатори и хеленисти нису, или готово да нису, обрађивали ту врсту. Херодот их назива мртвачка пророчишта. Налазе се у подземљу, и у њима се, на основу знања којима располажу једино мртви, загонета и одгонета о прошлим и будућим удесима. Себи наликујем незналици која се, у својим истраживачким и књижевним „гатањима“, обраћа мртвачком пророчишту. (*Гаџања* 2009: 13).

Ка књижевној сјодоманџици. Претходно сам морала да се сетим свега. Пре знања, и још више, након што ископам из себе сазнања која сам имала, али нисам умела да их препознам као знања. Претпостављам да Београд, као град затурен „тамо на далеком Балкану“, може да буде повлашћено место за читање Латинске Америке. Откуд ми то уображење? Чиме то Београд постаје повлашћено место? Ма није могућно да је разлог у вулканима? Трагам за (научним?) доказима:

У Србији нема активних вулканских појава, али значајно је споменути да су на њеној територији заступљени облици терцијарног вулканизма. [...] У периоду од 1900. до 2013. године, највише вулканских ерупција се догодило у Аргентини. [...] Све до 1970. године вулканске ерупције су се догађале у оквирима одређеног просека, а након тог периода примећује се значајан пораст броја вулканских ерупција, са врхунцем у периоду од 2000. до 2013. године. Самим тим, могућно је очекивати и наставак таквог тренда у будућности. (*НБП. Журнал за криминалистџику и љраво Криминалистџичко-џолиџске академије.* Београд 2014: 167.)

Ово је прича која нема почетак, нема ни крај. Не уздам се у закључке, али се надам расправи. Може да почне у било којој од предложених тачака; у сваком тренутку може да се заврши. Моја теоријска опклада пада на текстове који се по многоструким одразима и рефлексџама у огледалима „у амбису“, огледалима постављеним једно наспрам другог, умножавају између фикције и теорије. Чиле је „оаза ужаса“, парафразира чилеански писац Роберто Болањо Шарла Бодлера. И та Болањова оаза ужаса

води ме муњевитом увиду, и казује ми чији је он сродник, тамо с друге стране Медитерана, где се настанио, и где је и умро, или с друге стране земаљске кугле, где се родио, и одакле је дошао. У роману Јовице Аћина *Сродници*, главни јунак, „ауторов презимењак“ доспева у Асин, опустело место у срцу Арагоније. Тај долазак у сећање призива сабласти Комале Хуана Рулфа (мештани Асина су, „иако их није било, попуњавали шупљину у нашем породичном стаблу“...), једнако као и Венте Кемаде Јана Потоцког („Једини сам опазио људе који су нас пратили, скривајући се иза дрвећа и жбуња“...). Запуштени и зарасли гробови, жабокречина, црви, приморска и планинска гробља... Ствари су вишеструко испреплетане од прве странице, и ко год био Ј. А. који пише уводну белешку, сâм писац или његов јунак, свеједно ставља до знања, у облику цитата Паула Клеа: „Нико нема потребе да иронише на мој рачун, јер ја сâм то већ чиним.“ Потрага за сродницима и сусретања са Фантомом Б., који „поручује да је то можда он, а можда није“ у дослуху је, на свакојаче начине, са Робертом Болањом. За причу са Фантомом могућан кључ проналазим у необичном поступку грађења кастеља, куле од људи:

Сви који су упућени, уверени су да се кастељ гради тако што се људи пењу једни другима на рамена. Слојеви се слажу, на доњи долази горњи. Жива кула постаје све виша. На један спрат градити следећи. То је градња одозго. [...] Готово нико не зна да постоји и тежи начин подизања кастеља. Не одозго него одоздо. Испод датог темеља потура се нови, а испод њега још новији. Стварате темеље, један испод другог. Управо тако као што људи дижу живу кулу, изграђују тврђаву својим телима, тако

сам и ја поступао у исписивању извештаја о својој фантомској потрази. Толики сам напор уложио, пробијајући се кроз све гушће елементе који су ме опкољавали. Уместо да писање са одмицањем бива лакше, било је теже. Сваки час је губило основу, па сам увек изнова морао да је постављам. Та замена темеља увек је од мене изискивала да новоподметнути темељ не буде истоветан са старим. Новоискрсли елементи непрестано су мењали своју конфигурацију и нови темељ је морао бити друкчији него претходни. Цела повест је, отуда, љуљајући се као да је изложена низу земљотреса, иако не и погубних, непрекидно мењала смер. Тако сам за писањем, уместо да се оно повинује мојим жељама, непрекидно морао да трчим, а оно ме је својим реповима замајавало и заваравало (*Сродници* 2017: 144-145).

Игра предака и сродника кроз цео роман непрестано се усложњава. Свако учвршћивање и проширивање темеља изазива тектонски поремећај, ерупцију вулкана, земљотрес. Измештање и преметање слојева, који тако престају да прате прогресију времена. Све то чак и самог јунака „замајава и заварава“, а подозревам, за археологе постаје ноћна мора... Није ни чудо. На претходно спомињаном месту у *Журналу за криминалистичку и право* налазим експлозивну потврду о тектонским везама:

Друга вулканска област обухвата упореднички појас од Средоземног мора до Сундских острва (Средоземна вулканска област), док се трећа пружа у меридијанском правцу, средишним делом Атлантског океана, од острва Јан Мајен до јужног Атлантика.

Вулкански појаси укрштају се. Тај који полази од Средоземног мора, и иде на запад, укршта се са оним који се спушта од Јан Мајена на југ. Укрштаји су моћне полуге. „Укрштајна мисао“ за Лазу Костића је место потраге за праобликом лепоте у свету. А вулкани се по целој Земљи повезују у укрштајима. „Јан Мајен, и мој Срем“, сетим се.

Чишћење из вулканској њејела. Балкан није вулканска зона, али има назнака да се са Балкана могу видети европски вулкани Везув и Етна. На ту мисао ме наводи оно што каже Петрарка, који се, док се пење на Ветровиту планину, сећа *Историје Рима* Тита Ливија, у којој је читао како се македонски краљ Филип попео на планину Хемус – заправо, Стару планину, или по турском, Балкан. Неки класични извори објашњавају име *Haemos* кроз мит о борби Зевса и Тифона: овај други био је истеран чак у Тракију, па је целе планине бацао на Зевса у бици код Хемуса. Када су се планине стропоштале назад на њега под ударом грома, крв је шикнула из планине. Због тога је, кажу, планина названа **αἷματος** – или латински, *Haemos* – Крвава. После је Тифон кренуо да бежи преко Сицилијанског мора, али је Зевс бацио Етну на њега. Тако каже Аполодор. Била је то битка која је тресла цео свет. Бокачо ипак целу причу спушта мало јужније, и каже да је Хемус „планина у Тесалији, са чијег врха ће, како је веровао, јер се тако говорило, моћи да види два мора, Јадранско и Црно; да ли с правом или не, не бих умео да кажем, јер је та планина далеко од нашег краја, а разлике у мишљењима међу ауторима чине да ствар постаје сумњива.“ Тако Петрарка. Њему је и Тесалија већ била веома далеко, а тек Тракија, она је ваљда за Петрарку била незамислива недођија. Међутим, ако се са Старе планине већ видело Јадранско море, можда се види и Тиренско, и обале Кам-

паније и Сицилије, и Везув, и Етна. Да се Петрарка могао попети на Хемус планину једнако лако као на Ветровиту, у Прованси, одавно би, вели, разрешио то питање. А Етна призива у сећање име још једног читача из вулканског пепела: Емпедокла, од кога нам је вулкан, како каже легенда, вратио само једну од његових чувених бронзаних сандала, када је филозоф ускочио у гротло вулкана, јер му је још само то преостало, после свих чуда која је учинио. Емпедокле, један је од оних грчких филозофа који су своју филозофију исписивали у књижевним формама. Као што то сада чине латиноамерички писци. „О предсократовцима смо углавном разговарали у време доручка. Нему се највише свиђао Емпедокле. Тај Емпедокле, тврдио је, он ти је као Спајдермен“, каже Болањов јунак у једној причи („Musculos“, *El secreto del mal* 2007). „Међутим, реконструисање ишчезлог истовремено је ексхумација самог ишчезнућа“, рећи ће Аћин. У Аћиновом есеју откривам да је „истраживач истина и лажи у уметности и фотографисању Орсон Велс у фото-апарату видео средство ишчезавања које нам преноси ‘поруке с другог света’... Ишчезли с фотографије су по аутоматизму пренети на други свет, а они који су остали – остали су на Марсу који се зове системска, саморегулативна, тираноскопска, ушкопљивачка организација моћи лажног“ (*Поетика кривојворења*). Велсова визија подудара се, у мишљењу и у времену, са визијом коју је Адолфо Бјој Касарес дао у *Мореловом изуму*. Болањо у роману 2666 слаже слику за сликом случајева убијених жена у Санта Тереси, и оне тако постају „стварност фотокопир машине“. То је понављање злочина у *раздобљу његове техничке репродуктивности*. Аћин суморно записује: „Наслућујемо већ да су данас те могућности, у сваком погледу, технолошком, идеолошком, политичком и другом, још зло-

кобније“ (*Гаишања*: 142), да је „живот некога чије је спонтано опредељење бити губитник, чежња да се нигде не буде, да се буде одбачен, сам, слободан, сучељен једино са смрћу. То је слоновски нагон“ (*Гаишања* 2009: 63). Питање губитка и губитника добија достојанство метода. То је став чија се хиспанска генеалогичка линија може извести од *Дон Кихота*, преко мисли Марије Самбрано, или Хосеа Бергамина, или Леона Фелипеа и Педра Гарфијаса, Болањових јунака, шпанских песника-избеглица, и уопште, шпанских мислилаца неизлечиво обележених искуством изгнанства, још од Лава Јеврејина, тамо са краја 15. века. Неуспех као питање метода. Меланхолично решење пред апокалиптичним могућностима које нуди данашњи свет. И где је могуће решење у прибегавању имагинацији. У имагинативном читању трагова остављених у пепелу, као брани од фалсификовања која опседају. Вулканска моћ имагинације против политичке лажи.

Балканизована мисао. У тексту „Тема издајника и јунака“, написаном 3. јануара 1944. године (у две-три речи: издајник је представљен као јунак, да би праведни циљ био спасен), Борхес пише: „Радња се одвија у некој потлаченој и тврдоглавој земљи: Пољској, Ирској, Млетачкој Републици, у некој јужноамеричкој или балканској држави...“ Та Борхесова прича послужила је Бернарду Бертолучију као претекст за његов филм *Сирајшеија наука*, из 1970. Издајник је представљен као јунак, да би се спасао праведан циљ. У Бертолучијевом филму, радња се одвија у фашистичкој Италији... Лажи политике, брисање трагова, гнусна игра... Године 1978, Аћин је објавио *Паукову холијивску: За кријиву књижевне мейтафизике*. Вежба из сподомантичког читања: прочитати везе које спајају Аћинову књигу, Бертолучијев филм и Борхесов текст

тако да се могу пратити трагови, линија која се разгранавља, и уплиће се у чворишта у Ађиновим читањима српске књижевности, читањима која истанчавају осетљивост на паука политичког насиља што плете мреже књижевне критике: „Пре него што убије жртву, кажу да је паук хипнотише. Доводи књижевно дело у стање непокретности, зауставља његово аритмично кретање.“ (Паукова политика 1978: 25). Треба се пазити тих паука, нарочито у земљи која је тлачена, и која је тврдоглава. Оно што је Роберто Болањо назвао *realismo visceral* – висцерални реализам, из утробе, из изнутрица, латиноамеричка размишљања о књижевности крстила су именима која су настала као књижевни проблеми, а постала термини и оруђа латиноамеричке књижевне теорије: „цивилизација и варварство“, „епоха насиља“, „канибализација“. Уметник је посматран као производ политичког насиља, настајање уметничког дела као производ политичког насиља, па тиме и као део тог истог насиља. Не може а да не буде *унушар* тог насиља. Политичко насиље га зачиње, производи, обликује, и оно што уметник ствара, такође је насиље. То насиље ужасно је продуктивно.

Непрестано и све већма бивамо странци, постајемо туђинци, и наша егзистенција изгнаничка, чак и у родним крајевима. У оба случаја постојања усред немоћи ума и пораза симпатије за различито, наиме у случајевима логора и изгнанстава, није реч о неким посебним и коначним феноменима нити о наводном васкрсавању варварства. Какви су данас, они су из духа модерног света који се, хотећи да буде непролазан, отвара провали смрти. (*Гајшања њо њејелу* 2009: 366).

Док сам писала овај текст, на супротној страни земаљске кугле, на месту где би избила имагинарна права коју бих пустила из тачке у којој стојим, па ка средишту Земље и даље, до површине лопте са друге стране, избила је ерупција вулкана Пујехуе, на југу Чилеа, после педесет и једне године неактивности. Од експлозије се подигао десет километара висок стуб дима. Превођење идеја, превођење искустава. Несаопштивост искуства је разлог за тескобу, понекад и за самоубиство. Тренутак када је комуницирање компромитовано. Да би било превођења, морају постојати кореспонденције. Релеји. Резонантне тачке. Чељуст вулкана који је само наизглед мртав. У резонантној кутији читања појачавају се вибрације Ађинове „Приче мог сина“, из *Малој еројској речника* (2003). Читам Болањов *Чилеански ноќиурно*, а у мислима ми је слика контејнера из којег вири дивовска рука, сва у скорелој крви („Има ли ишта у закону о бацању одсечених руку у смеће?“ (208), поставља јунак питање полицији), која призива слику руке Југовића у гаврановом кљуну, на материном крилу, али сазвучја се множе, укрштају, прелазе из гротеске у збиљу па опет у гротеску, док не доведу до завршног суноврата у гротло... Живот, или позориште? „Другачије страву света не можемо ни да видимо. Филм је огледало. Уметност је огледало. То је можда магловито приказивање, али боље и такво него црни мрак“ (197). Разуме се, и „Причу мога сина“ читам сподомантички, гатајући из пепела, тражећи „супротице и укрштаје“ јер, Ађин је упозорио: „Теорија овог света могла би бити теорија отпадака, и таква би морала бити отпадничка теорија која не пристаје на целину, не изискује чистоту нити претпоставља чистину као место опстанка“; „у отпацама ће препознавати записе разлика“; „пењући се уз огромна љубришта“; „примичући се штектавој машини свесец-

кајућој, свеспаљујућој“; „гаталачка теорија која пребира по дробу“; која „покушава да мисли оно пред чим затварамо очи“... (*Гаџања њо њејелу* 2009: 195).

Несанице. Несаница која није производ кошмара, него несаница од стварности. Сан разума ствара кошмаре, како је говорио и сликао Гоја. Међутим, познија времена одвела су ствари још много даље. Прогањања, гетоизације, масакри, само су увод у свет који администрира индустријализована економија смрти. Злочин подигнут на ниво сирове технологије. Или то можда „изворна суровост човека тек са доласком бездушне технологије добија најбољу прилику, потписујући вечити пакт са њом: велико затварање човека, који је следио дух цивилизације, у наше време добија коначни облик концентрационог логора. У облику који данас имају, они су феномен невиђен у ранијим вековима“.

Ужасавам се насиља. Заstraшује ме, покреће ми утробу као да бих да повраћам, изазива тескобу. А опет, станем као хипнотисана када се нађем пред неким призором насиља. Насиље на улици, насиље на телевизији, насиље у роману, у филму, на слици... Опчињено се загледам у Гојине „црне слике“. Удубљено читам описе хроничара Конкисте. Не могу да заборавим приказ који чак нисам ни видела, него су ми га испричали, када дечаки из мог комшилука, у парку, надмећући се – у чему, тачно? – хватају залет да један за другим шутирају у главу пијаног просјак онесвешћеног на клупи. Можда се вежбају за будуће фудбалере, да виде могу ли да погоде мету која не лежи на земљи, него на висини клупе. Између осталих ствари, сећам се и филма *Ноћни њорџир* Лилијане Кавани. Сећам се какав је страшан утисак на мене оставио када сам га гледала први пут. Међутим, за Прима Левија тај филм је

лажан. Леви то каже у својој последњој књизи, *Поџонули и сјасени*, објављеној мало пре него што ће се бацити преко оградe степеништа на трећем спрату зграде у којој је живео. Примо Леви провео је једанаест месеци у паклу Аушвица. Одвели су их шестсто педесет из транзитног логора у Италији, фебруара 1944, вратило их се троје: Леви, октобра 1945. Најпознатија Левијева књига, *Ако је њо чо* објављена 1947, прошла је незапажено. Након што је објавио *Поџонуле и сјасене*, извршио је самоубиство. У тој књизи, у којој је испричао „не само причу преживелог него и причу за мртве“, Леви „описује свакодневицу онако усредсређено како то чини хемичар са процесима преображаја материје“, како пише Јовица Аћин (*Поџонули и сјасени*, 2002: 199). Леви говори о немогућности комуникације: о својој неспособности да пренесе другима – нарочито младим читаоцима – своје логорско искуство. И о томе да није кадар да прими у себе туђе реакције на сопствено искуство. Застајем читајући Аћинову белешку, место где набраја шта све треба превести: „Модулације у језику, специфични изрази логорског света, цитати и алузије, све то и још хиљаду ствари...“ (200) и цитира и самог Левија, такође (попут Аћина) преводиоца Кафкиног *Процеса*: „Баријера између два језика већа је него што углавном мислимо.“ Да ли је икада постојало потпуно разумевање, стварна *комуникација* између искуства жртве и њених репрезентација? Документи, записи, сведочанства, сећања, административна акта, дневници... А опет, уметничка дела насупрам стварног искуства... *Говор жртава... Говор сведока... Судар са моћима и немоћима језика*. Овде не могу а да не помислим на сличност са мистичним искуством. Можда је зато Болањо своју визију пакла назвао *Санта Тереса*.

Сјодоманѿика: читање слова исписаних у пепелу принете жртве и расутом на неком промајном месту, где се оставља да преноћи. Чита се следећег јутра. Древна техника гатања из пепела, гатање из вулканског пепела има као једну од варијанти. Зашто је Београд повлашћено место за таква читања? Па, због промаје, због кошаве која понекад достиже орканске брзине. Кажу да се у неким крајевима, нарочито међу Словенима, читање из пепела дозвољава једино женама.

Како је ово наше доба, између свега осталог, и век нестајања, као превенцију против нестајања, или зарад умањења шансе за нестајање, можемо употребити превођење. Умножавање и растурање различитих верзија, диљем света. Међутим, шта ако је оригинал умножен, ако су копије црне, ако не треба тежити игри означитеља – иза којих ипак стоји некакав означеник? Брзина којом се смењују слике на екрану, сублиминалне поруке које се утискују у мозак, дубље управо зато што је њихово трајање непојмљиво кратко. Књиге су све дуже и дуже, роман све угојенији и угојенији, филмови се протежу на сате и сате, настају серијски, у наставцима... Али је ритам вртоглав.

Књижевна вулканологија; књижевна сјодоманѿика; књижевна дејшекција. Иза ових појмова стоје, као њихови преци, или тачније, као разграната мрежа у коју их ваља укључити: микрохаоси; отклони; несанице; црне копије; фрактализација; гатање, пепео: читајући Аћинове есеје, откривам цео свет речи створених да разоткривају насилије, да на неки начин овладавају насиљем, које се увлачи у свакодневицу. Теорија ђубришта над све то надноси своју сенку. А када сам схватила да је све што ми се мота толико огромно, радо сам прихватила помагало Дејвида

Фостера Воласа, и око чела затегла бандану, да ми се глава не би распрсла. Умало нисам била спремна да признам пораз. И да чекам, са много вере, да ми тај пораз донесе довољно снаге да напишем текст.